

Vladimir Osolnik
**Slovstvena folklor in literatura v očeh
Vladimirja Dvornikovića**

Umetniška beseda, ki je tudi pri Južnih Slovanih skozi stoletja izražala vrhovno, kulturno vrednost, resnico ter ideale številnih rodov, se je spontano razvijala v ustni in pisni obliki poetskega ustvarjanja. Bogata slovstvena folklor je dosegla najvišji umetniški izraz v epiki, ki je po mnenju starejšega rodu filozofov, teologov, jezikoslovcev in literatov najcelovitejši in najpopolnejši izraz duhovnega življenja Južnih Slovanov.

Literature, which for Southern Slavs through centuries also represented a supreme cult value, spontaneously developed in both the oral and written form of poetic creativity. This rich tradition of literary folklore reached its artistic peak in epic poetry which, according to the older generation of philosophers, theologians, linguists and men of letters, is the supreme and most comprehensive expression of the spiritual life of Southern Slavs.

1

Vladimir Dvorniković,¹ filozofski pisec iz Severina na Kolpi, dunajski študent filozofije in psihologije, zagrebški univerzitetni profesor,² raziskovalec duhovnega značaja Južnih

¹ Prispevek je bil napisan ob obletnici rojstva profesorja Vladimirja Dvornikovića /28. 7. 1888. – 30. 9. 1956.

² Vladimir Dvorniković, filozofski pisec, Severin na Kolpi, 28. 7. 1888, Beograd, 30. 9. 1956. Filozofijo študiral na Dunajski univerzi, kjer je 1911 doktoriral s tezo psihološke osnove spoznavne teorije. (Poslušal Freudova predavanja iz psihoanalize. Op. V. O.). Srednješolski učitelj v Sarajevu, Bihaću in Zagrebu: habilitacijo dosegel na zagrebški univerzi 1919; 1925–26 redni profesor filozofije. Zaradi političnih nasprotij v času vlade Pašić-Radić je moral zapustiti univerzo v Zagrebu in se odseliti v Beograd, kjer je bil leta 1934 upokojen. V filozofskem gledanju je psihologist. Različna stališča in smeri v filozofiji mu pomenijo odraz dveh osnovnih nasprotujočih si načinov mišljenja: formalno-statičnega in empirijsko-aktivističnega. V okvirih te delitve je v svoji »Sodobni filozofiji« sistematično zajel glavne predstavnike in smeri nove filozofije z ustrežno literaturo in bibliografijo. Je predstavnik tipično meščanskih, integralističnih kulturno-političnih usmeritev. Kritično obravnava kulturnozgodovinsko in antropogeografsko etnologijo. Poskuša zasnovati karakterologijo – sintezo – Jugoslovanov s pomočjo etnopsihološke metode, pri čemer nekatere zakoreninjene predsodke obravnava kot znanstvena dejstva. (Npr. o dinarski rasi; v pomanjkanju specializiranih in znanstvenih del se je oprl na pomanjkljive vire, ki so bili takrat na razpolago. Op. V. O.). Ideja filozofije, doživetje življenja in pesimizem so osnovni motivi filozofiranja, ki že meji na psihologijo, književnost in kulturno zgodovino. To napačno, površno oceno citiram po EJ, II, knjiga 3, 1950.

Slovanov, avtor pogosto omenjane a neznan³ študije *Karakterologija Jugoslovena* (Beograd 1939), je v svojem znanstvenem delu obravnaval različna področja človeškega duhovnega sveta: napisal je več razprav in študij ter drugih del, s katerimi je odpiral tedaj nove znanstvene smeri in obzorja.⁴ Kot v 19. stoletju znameniti jezikoslovec, slovnicař in slovaropisec J. Kopitar ali njegov učenec in sodelavec, literarni kritik in teoretik, zgodovinar, etnograf in folklorist, preučevalec južnoslovanskega, predvsem srbohrvaškega ustnega izročila, Vuk Karadžić, je pozornost namenjal vprašanju prvotnega, nezavednega, spontanega, osebnega, izvirnega in hkrati značilnega, skupnega, ter zavestno estetskega v slovstveni folklori in govorni besedni umetnosti Južnih Slovanov.

Dvorniković, ki se je razgledoval po francoski, španski, nemški, češki, poljski idr. znanstveni dejavnosti, je boleče občutil pomanjkljivosti in nedorečenosti na posameznih področjih duhovnega življenja Južnih Slovanov; v njegovem času med južnoslovanskimi znanstveniki ni bilo avtorjev oz. znanstvenih del, ki bi omogočala želeno sintezo. Z odločnostjo humanista, ki je spoznal odgovore na določene dileme, je odgovoril na izzive dobe, oz. »storil, kar se je storiti dalo«. Pri tem je uporabil bogato filozofsko znanje, razgledanost po zgodovini, kulturi, umetnosti – predvsem književnosti – ter spoznanja dunajske psihoanalize. Za primerjave je segal po sodobnih delih, npr. o psihologiji Špancev se je poučil iz Cervantesa po Unamunu; poznal je rusko etnografijo Zelenjina, poljsko antropologijo Čekanovskega, francoske študije Le Bonna, slovanske slovstvene zgodovine, Vasićevo Umetnost Dalmacije, Strigovskega Starohrvaško umetnost itd.

Zlasti dobro je poznal germansko-avstrijsko in romansko-italijansko kulturo, politiko, pa tudi nasilje; lastne izkušnje so ga napotile, da se je kot večina pisateljev njegovega rodu odločil za jugoslovanstvo. Razvoj naroda pojmuje kot razvoj kulture in ustvarjalnosti, ki potrjuje lastno identiteto skupnosti. Med različnimi južnoslovanskimi pokrajinami, jeziki in interesi najdeva več skupnega, kot pa med katerikoli delom južnoslovanskega sveta in tujerodno okolico. Zato operira s terminom »jugoslovenska kultura«: samostalniki uporabljajo v edninski obliki, vendar ne v egalitarističnem pomenu, ki ga današnji čas upravičeno zavrača: pri Dvornikoviću je to predvsem člen za razlikovanje od romanske, germanske, vseslovenske kategorije in pomeni širok krog z visoko toleranco.⁵

V njegovih delih živi za začetek stoletja značilna evropska ideja filozofije, ki že meji na psihologijo, književnost in kulturno zgodovino /Enciklopedija Jugoslavije/. In prav kulturna zgodovina, književnost, zlasti prvotno ustno izročilo – slovstvena folklor, ljudska epika in lirika Dvornikoviću kažejo pot do psihološko utemeljenega oz. racionalno spoznanega nacionalnega značaja skupnosti – duha nacije. Duh naroda, ki so ga kot rožo mogoto zaman iskali romantični pesniki v preteklem stoletju, se je znanstveniku razodeval prav v spontani ljudski govornici, razvejenem jeziku narodov in pokrajin, staro-

³ Od leta 1939 do 1989 si te knjige v Slovanski knjižnici v Ljubljani ni prav nihče izposodil: obrezati sem moral več strani, da sem jo sploh prebral do konca. Šteje okoli 1000 str.

⁴ O psihi Kranjčevićeve poezije, Zagreb 1917; Problem spoznaje, Zagreb 1917; Savremena filozofija, I/II, Zagreb 1919 in 1920; Kriza zapadno-evropske kulture, Sarajevo 1923; Studije za psihologiju pesimizma, I/II, (Shakespeare – Hamlet – Kranjčević) (Krist – Budha – Schopenhauer) 1923 in 1924; Psiha jugoslovenske melankolije, Zagreb 1925; Tipovi negativizma, Zagreb 1926; T. G. Masaryk kao filozof i sociolog, Praga 1927; Naša kulturna orijentacija u današnjoj Evropi, Zagreb 1930; Karakterologija Jugoslovena, Beograd 1939. Te vsebine so bile tedaj v južnoslovanskih okoljih, kjer so prevladovali s političnimi interesi pogojene zgodovinske in vojaške teme, ko še ni bilo virov oz. podatkov ter študij o antropoloških, socioloških, kulturoloških in drugih razmerah, neznan.

O Dvornikovićevem delu je bila napisana ena sama študija (Branko Despot, Filozofiranje V. Dvornikovića, Zagreb 1975).

⁵ Danes v tem pojmovanju razpoznavamo zgolj ideološki in panslavistični miselni naboj: ideal svobode in samostojnosti v prvotnem pomenu besede je odmaknjen v preteklost.

lavni pesmi, slovstvu, sinkretični in obredni kulturni ustvarjalnosti, njenih folklornih značilnostih, rasnih, plemenskih in krajevnih posebnosti.

S temi duhovnimi, zlasti etnično-nazorskimi lastnostmi posameznika in v okvirih pokrajine ali širše in sorodne skupnosti, je kot eden prvih zavračal v Evropi in med Slovani nasploh njemu že očitne anomalije takrat prevladnega nacističnega rasističnega nauka o več in manj vrednih narodih, utemeljene z mehanično ugotovljivimi pokazatelji (npr. teža možganske mase, fizičnimi meritvami obsegov lobanj, njihove podolgovatosti ali pravilne zaokroženosti, ter vzroke genocida nad nepopolnimi rasnimi skupnostmi) zaradi imena, jezika, vere, barve las, oblike posameznih kosti, rok, prstov, vratu itd.⁶ Nasprotno je tej znanstveni zablodi in hkrati poudaril, da je za identiteto nacije odločilna duhovna ustvarjalnost oz. identiteta, ki je hkrati pogoj za obstoj nacije (in posameznika).

Naslovi Dvornikovićeve študij kljub preteku časa in v drugačnih civilizacijskih okoliščinah zvenijo presenetljivo aktualno, kar velja zlasti za njegovo in današnje raziskovanje socialno in psihološko pogojenih humanističnih, demokratičnih možnosti razvoja posameznika in skupnosti, zajetih v delu Tomaša Masaryka (T. G. Masaryk kot filozof in sociolog, Praga 1927) ali/in za iskanja poti v Evropo, ki bi presegale ultramontanizem med slovanskimi narodi nekdanjega avstrijskega imperija (Naša kulturna orijentacija u današnjoj Evropi, Zagreb 1930).

Njegovo zanimanje za književnost in hkrati spoznanje o nenadomestljivi vlogi pisane besede v humanistično usmerjeni civilizaciji se izraža tudi v študijem pisanju o življenju oz. delu reprezentativnih članov raznotere »jugoslovanske« skupnosti, predvsem umetnikov oz. pesnikov, npr. o S. S. Kranjčeviću in P. II. Petroviću Njegošu, ali o kiparju I. Meštroviću.⁷ Oba je štel za izjemni osebnosti. Cenil je silovitost njunih značajev, ustvarjalno in življenjsko moč, miselni naboj njunih del.

Vendar pa tu in tokrat ne gre za kritično gledanje na razvojne smeri južnoslovanskih političnih, kulturnih in gospodarskih tokov (le-te je Dvorniković vedno povezoval), temveč za predstavitev ustne ljudske tradicije, ki je za starejše obdobje obstoja ljudske skupnosti določevalna. Tudi za raznovrstno slovstveno folkloro ter umetniško oblikovanje in književnost oz. misel o ustnem slovstvu in umetni književnosti na južnoslovanskih tleh, o nenadomestljivih narodotvornih in edukativnih prvinah nacionalne duhovne kulture, v njenem okviru narodnospodbudne znanosti in umetnosti.

II

Vladimir Dvorniković pronicljiva opažanja in objektivizirane sklepe⁸ v svojih delih utemeljuje na opaznih in cenjenih duhovnih stvaritvah južnoslovanske skupnosti, in sicer najprej na neoporečni in neizpodbitni lastni jezikovni paradigmi: jezik in dialekti,

⁶ Prevladna psevd-znanstvena spoznanja tedanjega časa v Evropi je narekovala nemška socialnacistična znanost s svojo rasistično teorijo germanske arijevske superiornosti, utemeljene (med drugim) z zunanjimi znaki: barvo kože, las, ter na meritvah lobanj in kosti, itd. Anatomske sta znani predvsem dolihokefalna in brahikefalna oblika glave (podolgovata in okrogla), ki po tej ekstremni in napačni teoriji določata posameznikov in narodov značaj oz. njegovo večvrednost ali manjvrednost.

Tudi med Slovani je ta metoda povzročila nekritična prevzemanja (npr. N. Županić, Etnogeneza južnih Slovena: »Isporedimo li kapacitet srpsko-hrvatske lubanje s ostalim narodima Evrope, vidimo da Srbi i Hrvati nadilaze sve narode veličinom svoga mozga«. Razlika je bila izražena z razmerjem 1525 ccm proti Čehom 1415, Nemcem 1464, Poljakom 1440, itd. Za Evropo v povprečju velja 1450 ccm).

⁷ O Njegošu in Meštroviću je pisal večkrat, analitično in primerjalno; izdelal je njuna psihološka portreta. Trudil se je, da bi bil nepristranski, kolikor je to v polariziranem času nacionalnih in drugih nasprotovanj v 20. st. možno, in kolikor mu dopuščata osebni temperament in življenjska izkušnja. Morda pa je delo zasnoval kot odgovor na geo-antropološke študije Jovana Cvijića, ki je favoriziral t.i. dinarsko raso.

kolektivne stvaritve narodnega duha», »največji zaklad naše narodnosti«, in nato na obravnavaah značilnega »duha jugoslovanske kulture v umetnosti in književnosti«.⁹

Njegova odločitev je logična in samoumevna, kajti umetnost je od nekdaj odražala stvarnost in njene tokove. Kot je znano, so v različnih političnih in kulturnih središčih zlasti književnost skozi zgodovino pojmovali kot sredstvo v funkciji različnih občin idealov, idej in ideologij. Pri Južnih Slovanih sta tu predvsem funkciji razširjanja krščanstva in nato narodnostnega samozavedanja in samostojnega združevanja. Dvorniković tako ni mogel slediti slovstveni folklori, žanrom, peti in govornim pesmi, ne da bi spoznal določene trajne konotacije in cilje ljudskih »moških pesmi«, epike, zbrane v celovitem narodno-osvobodilnem in narodno-afirmativnem Karadžičevem programu. Tako je iz danes nepojmljivo skromnih tedanjih domačih razmer segel po specifičnem in cenjenem, mednarodno opaznem korpusu žive ljudske ustvarjalnosti, hkrati pa – po lastnih spoznanjih – po izvornih dosežkih, pomembnih v evropskem prostoru. Premišljeno si je izbral primerjalno prednost za svoj narod in vse Južne Slované. Odločitev so mu olajšala ugledna imena: Fortis, Herder, Goethe, Grimm, Mickiewicz, Franceschi, Scott, Patton, Lavrov, Puškin, Vraz, Miklošič; z njihovimi visokimi ocenami južnoslovanske slovstvene folklore je še dodatno okrepil tu podane poglede.

Dvorniković se dosledno sklicuje na »dokumentacijo« in obstoječa znanstvena dela o jugoslovanski kulturni ustvarjalnosti; pri roki ima le zgodovinska in literarnokritična besedila; iz njih povzema zlasti tuja visoka mnenja o ustnem slovstvu, o epiki in liriki, ter s spoznato vrednostjo umetniškega v epski dobi razvoja jugoslovanske skupnosti utemeljuje njeno identiteto. Pri tem se opira na znano dejstvo, da so umetni romantični epi Prešerna, Mažuranića, Njegoša, Prlićeva idr. vrh dotedanjega pesnjenja pri posameznih južnoslovanskih narodih in po njegovi sodbi tudi naravni izraz značilnega epskega naboja »Jugoslovanov«, ki pa ni brez elementov lirike: »Lirska in epska duša bore se u Jugoslovenu« /KJ, 429/.

Južnoslovanski miselni svet je po mnenju pisateljev iz obdobja patriarhalne romantike (19. st.) oprt na svet epike (ustno slovstvo, Gundulićev »Osman«, Divkovićev »Satir«, »Serdarot« Prlićeva, Mažuranićev in Njegošev ep); nanj je oprta tudi likovna umetnost (značilen primer so monumentalna dela I. Meštrovića). Pri tem je zanemarjeno dejstvo, da je lirika po nastanku starejša in po bogastvu umetniškega navdihja jugoslovanski epiki povsem enakovredna; prednost epike je posledica programskih načrtnih osvobodilnih prizadevanj, posegov in selekcije V. Karadžića (in njegovega kroga) /M. Murko/.

To velja tudi za slovensko ustno slovstvo in izročilo, ki se je kljub stoletnemu zatiranju tujerodnih, tujejezičnih cerkvenih in posvetnih oblasti ohranilo na Slovenskem. K. Štrekelj je zajel po številu skoraj enak fond ljudskih pesmi kot V. Karadžić (nad 10. 000); očitna je prevlada slovenskih lirskih proti srbohrvaškim epskim pesnitvam in večje število sorodnih in različnih, večja pogostnost balad in romanc, ki nasploh označuje razkroj epike z uvažanjem dramatskega lirsko-epskega stopnjevanja, pa vendar je podatek značilen; znani so tudi opisi prepevanja junaških pesmi med vojaki: tolminski puntarji so prepevali o Kraljeviču (Knezu?) Marku, štajerski in dolenski kmečki uporniki o stari pravdi; od tod vodi nit do pesmi v času II. svetovne vojne.

⁹ Dvorniković na primerih iz književnosti ugotavlja velik nemški vpliv na Jugoslovane, zlasti zahodne. O tem sodi izrazito neugodno: »I tako bi sudjeno, da nam iz velikog nemačkog kulturnog bazena baš najmutniji i najbezzredniji talog nadire u kuću« /32/. Iz germanskega sveta želi prevzemati le najboljše, in sicer: duh dolžnosti in discipline, spoštovanje intelektualne kulture, večjo prizadevnost in idealistično požrtvovalnost pri vztrajnem in sistematičnem vsakdanjem delu, temeljitost, metodičnost in konsekventnost, skratka: racionalizacijo ustvarjalnih moči /ib./ . Težko izbiri ni težko pritrditi.

Dvorniković je sledil literarnozgodovinskim in literarnoteoretskim obravnavam ustnega slovstva: med vsemi podanimi pogledi je največkrat upošteval mnenje V. Karadžića /KJ, 414/, čeprav je ta zapisoval le besedilno prvino sinkretičnega dejanja: petja, recitiranja, glasbenega spremljanja in vsakokratnega izvirnega skladanja besedila. (Prim.: KJ, str. 412–469). Nenavadno je, da Vraza, ki je vztrajal na notnem zapisu, sploh ne omenja; ceni še delo M. Murka, L. Zime, V. Jagića, Budmanija in T. Maretića, A. Schmausa, G. Beckinga, Wunscha, G. Gesemana, W. Wollnerja, P. Slijepčevića, ki so na tem torišču nesporne avtoritete.

Prepletanje prvin zgodovinskega, narodnostnospodbudnega in uveljavitvenega v Dvornikovićeve določevanju nacionalnega psihograma je dolgoročno gledano naravni nasledek dotedanjega znanstvenega dogajanja in hkrati neločljivo povezano z literarnim snovanjem, globoko zakoreninjeno v slovstveni tradiciji oz. folklori.

Na naslovno temo se nanašajo številne strani njegovih sicer psihološko in filozofsko zastavljenih spisov: brez primerov iz umetnosti, književnosti in posebej epike za njegove daljnosežne misli in sklepe ni prave argumentacije. Tudi značajev Južnih Slovanov v temeljnem antropološko-psihološkem delu »Karakterologija Jugoslovena« brez sveta kolektivne epike ni mogoče določiti, kot nam kažejo poglavja njegovega poskusa¹⁰ znanstvenega pisanja o značilnostih in značaju »jugoslovanskega naroda«,¹¹ oz. obsežne in temeljito zastavljene študije, ki kaže neločljivo prepletenost književnih in nacionalnodeterminoloških vsebin; naslovljena so prav z besedami, pomensko označenimi z umetnostnimi tendencami in zmogljivostmi »Jugoslovanov« oz. Južnih Slovanov:¹² Postanek jugoslovanskega naroda, Struktura jugoslovanske narodne duše, Dokumenti osečajne prirode Jugoslovena (podnaslovi: Duša deseterca; Tužbalica i ep; Najdublji muzički ton lirske, epske jugoslovanske psihe)¹³, Epska poezija i epski čovek u Jugoslovenu (Šta kazuje sadržina jugoslovanskog narodnog epa; Epohe i ciklusi; Slutnja katastrofe; Kosovska tragedija; Kraljević Marko; Uskočki i hajdučki barok junačke narodne poezije; Osveženje junačke epike pred oslobodjenje Srbije; Crna Gora, ustanci i poslednji epski glas iz Bosne i Hercegovine; Unutrašnji pesničko-kompozicijski stil jugoslovanskog junačkog epa; Spoljna stilizacija i arhitektonika jugoslovanskog junačkog epa; Epski jezik; Homogenost publike junačkog epa; Tehnička funkcija epskog izražajnog aparata i

¹⁰ Kulturo pojmuje avtor v duhu svojega časa zelo široko: »Kultura, to je pravzaprav upodobljena, objektivirana psiha« /Sloveni i slovenska kulturna zajednica, v knjigi: Naša kulturna orijentacija u današnjoj Evropi, Zagreb 1930, str. 9/.

¹¹ Danes, ko obstajajo narodi in države različnih južnoslovanskih nacionalnih skupnosti, so razmišljanja o »jugoslovanskem narodu« postala del preteklosti.

¹² Vprašanja o Ilirih in po letu 1843 Jugoslovanih so okupirala južnoslovanski prostor celo 19. stoletje; narodnostnih vprašanj ni razrešilo niti 20. stoletje. To kaže, kako zapletena je nacionalna tematika in kako različne interese ter usode so si izbirali naši predniki. Dvorniković piše npr. v delu Naša kulturna orijentacija u današnjoj Evropi, 1930, I., strani 10 do 15, o Slovanih in slovanski kulturni skupnosti, o Evropskem kulturnem problemu, o Jugoslovanskem kulturnem problemu. Uporablja terminus »Jugoslovani«, ne glede na vse obstoječe razlike med južnoslovanskimi pokrajinami in narodi, ki jih avtor deli v sedem (7) kulturnih (socialnih) con: Slovensko-alpska cona s centralno-evropskim nemškim kulturnim tipom; Hrvaško-subalpska cona z močnim nemškim urbanim vplivom; Primorska cona z italo-romanskim urbanim kulturnim vplivom; Panonska cona vzhodne Slavonije in Vojvodine z navzkrižnimi vzhodnimi in zahodnimi kulturnimi prilivi, z močno posredno in neposredno nemško impregnacijo; Centralna cona, središče in jedro jugoslovanske etnične ploskve, z Bosno in Hercegovino i obmejnim dalmatinskimi in črnogorskimi kraji; Srbijanska šumadijska cona, s sledovi turškega vpliva, odprta nemškemu in francoskemu vplivu; Južnosrbijanska in makedonska cona, kjer se čuti stara grško-bizantinska kulturna podlaga, ki jo je preplavilo turštvo. Skratka, »kaleidoskop«: na eni strani »prava srednja Evropa«, na drugi »levantinska kulturna mikstura« / Karakterologija Jugoslovena, str. 16/.

¹³ »Nema kolektivno-duhovnog jugoslovanskog dokumenta koji bi se obimom i istinskom adekvatnošću mogao meriti sa narodnim epom« /Karakterologija Jugoslovena, str. 50/.

epskih formula: »krila kolektiviteta«; Poreklo i starost jugoslovenskog narodnog epa; Tvorci narodnog epa; Simptomi degeneracije i izumiranja narodnog epa; Junački ep – najkarakterističnija jugoslovenska kolektivno-duhovna tvorevina; Specifičnost epske lepote; Svet estetskih vrednosti u jugoslovenskoj narodnoj epici;¹⁴ Jezik i dialekti, kolektivne tvorevine narodnog duha;¹⁵ Duh jugoslovenske kulture u umetnosti i književnosti, itd.)

Tako iz naslovov tematskih sklopov kot iz obravnave je očitna miselno-programska in idejna dediščina J. Kopitarja in V. Karadžića, čeprav se je Dvorniković močno odmaknil od nekaterih enoznačnih Karadžićevih obravnav: kult slavne preteklosti in vojskovanja Dvorniković racionalizira, namesto eksotike in patriarhalne idiličnosti pa poudarja pasivno trpljenje in agresivno nasilje kot prevladni prvini življenja Južnih Slovanov. Obema pa je skupna misel, da je vrhovno načelo duhovnega življenja v različnih južnoslovenskih pokrajinah še vedno arhaična etica heroica /G. Geseman, 1934/, kult krvne skupnosti in fizične svobode.

Umetniška beseda je skozi stoletja ohranila kulturno razsežnost; duhovno domoljubno etnično-etično usmeritev ustnega izročila je nadaljevala in poglobila. Izbrani besedi /pesmi/ kot kulturni resnici in vseobsegajoči vsebini je v preteklem in novem obdobju med vsemi žanri slovstvene folklorne ponujala celovite izrazne možnosti in odmevnost prav peta folklor, dolga sinkretična ljudska pripovedna pesem.

Prav tovrstno ljudsko in individualno, govoreno ali zapisano, anonimno ali knjižno pesem z izdelano fabulo, mitološko vsebino, z enoznačnim etnično-etičnim naukom v obliki poročanja o preteklosti, kot antični klasični ep, epopejo, kot pristno epiko, ki jo je polpreteklo obdobje pojmovalo kot vrhovno resnico o življenju na zemlji, Dvorniković šteje za najvišje duhovno dejanje Južnih Slovanov in njihovo značilnost v družini evropskih narodov.

III.

Nacionalna individualnost oz. duhovna in kulturna determinanta nacije kot političnega, gospodarskega in mednarodno sprejetega organizma, je pri Južnih Slovanih nastala z združevanjem jezikovnih in slovstvenih pobud ter dosežkov v stoletnih procesih, ki so dali opazne in tvorne nasledke v obdobju nacionalne in individualne romantike v prvi in drugi polovici 19. stoletja. Iz kulta ustnega slovstva, obujenega poznavanja zgodnjega pismenstva Slovanov (863; grška, latinska, slovanska pisava in prevodi Svetega pisma) ter uveljavljenega kvantitativno in kvalitativno pomembnega umetniškega literarnega

¹⁴ Ko se izgubi vsak zveza med realnostjo in mitom, ostaja kot zadnja oblika vere v mit in recepcije mita samo še prepričanje o lepoti mita, lepota postane njegov pomen.

¹⁵ Zapleteno vprašanje južnoslovenskih jezikov, zlasti ime in normativni sistem srbohrvaščine, je bilo vozlišče številnih nasprotnih stališč in teženj, zato mu Dvorniković namenja ustrezno pozornost: »Kao što su na Severu Česi, odbačeni daleko na Zapad, u germansko središte Evrope, izgubili mnogo od praslovenske (i današnje istočno-slovenske) jezičke mekoče, tako je i daleko na Jug istureno balkansko slovensko ostrvo prošlo karakterne metamorfoze, ostavši samo na severnom i zapadnom delu u nekoj izniansiranoj vezi sa starijim još severnoslovenskim tipom. Samo štokavski jezik je par excellence srpskohrvatski, novoindividualni nacionalni jugoslovenski jezik, kajkavski i čakavski ostali su još upola opšteslovenski idiomi. Ovo se slaže i sa Jagicévom tezom da hrvatski kajkavci ne pripadaju bez ostatka ni Srbohrvatima ni Slovencima, nego čine prelazne nijanse izmedju transformiranog balkanoslovenskog i starijeg slovenačkog jezičkog tipa. Ista izniansiranost zapaža se i na našem Jugu i jugoistoku.« /ib. 636/. »(to, ća i kaj pretpostavljaju ne samo tri naša dialektatska nego i tri psihička i karakterološka tipa. Naročito je izrazita suprotnost izmedju maskulinog (TO i feminilnog KAJ, činjenica koja se ispoljava na bezbroj područja i nije ostala bez uticaja i na plemensko-političke odnose izmedju Srba i Hrvata, izmedju štokavskog Beograda i, pretežno kajkavskog Zagreba-/ibidem/.

ustvarjanja, večkrat oprtega na dela dubrovniške književnosti, so se v navedenem zaporedju razvile književnost, književna publika, specifična kulturna in nato nacionalna zavest.

Pri tej raziskavi razvoja južnoslovanskih samostojnih nacionalnih organizmov Dvorniković ne more mimo trdih, stoletnih absolutov plemenske skupnosti in »rase«, popisanih pri Cvijiću in drugih aktualnih avtorjih, vendar odločno poudari znanstveno resnico, da se duhovna oz. nacionalna identiteta potrjuje z vsakdanjim prispevkom slehernega posameznika h kulturi naroda (in univerzalne človeške skupnosti), z delom in ustvarjalnimi dosežki, in ne z nasilnimi, sovražnimi nacionalističnimi dejanji do drugih verskih, etničnih ali jezikovnih skupnosti, skupin in posameznikov (in njihovega ozemlja ter imetja).

Pri pojmovanju (jugoslovanskega) nacionalnega duha in njegove ustvarjalne, individualne tvornosti na temeljih ljudskega besednega ustvarjanja, ustnega slovstva in v celotnem duhovnem delovanju prevladnega epskega pesništva, njegove oblike, motivov, vsebin – svobodoljubja, heroike, morale, tragike, vzvišenosti in požrtvovalnosti v obrambi plemenske patriarhalne skupnosti, pa tudi v njem zajetega trpljenja in brezmejnega okrutnosti, je Dvorniković kritično presejal tako pojmovanja romantikov kot sodobnikov. Navezal se je na poglede Frana Miklošiča /1864, O epiki/¹⁶; ponovil je, da je ustno slovstvo ena izmed nenadomestljivih stopenj v razvoju skupinskega duhovnega življenja, kulture in umetniškega izražanja, ki pa ne pomeni njegove najvišje stopnje in ne more biti večno in končno merilo.

Ta misel je pravzaprav Miklošičeva. Leta 1863 je namreč posegel v nekritično pisanje o ustnem slovstvu s spisom »Epsko pesništvo pri Srbih«, in potrdil, da ljudska poezija sama po sebi izraža nacionalnega duha in ne le duha pevca, vendar je hkrati zavrnil tezo, da je vrhovna stopnja razvoja nekega ljudstva: »epska doba je prehodno obdobje v razvoju ljudstev, ki se ne more povrniti«.¹⁷

Dvorniković jo je podprl s psihološko poglobljeno raziskavo vsebine, oblike in načina predvajanja slovstvene folklorne oz. ljudske pesmi ter potrdil informacijsko-komunikacijske, edukativne, umetniške in druge prvine oz. naloge ustne tradicije v izvornem patriarhalnem okolju, kar sta po II. svetovni vojni, v šestdesetih letih potrdila s svojimi raziskovanji tudi ameriška znanstvenika Albert B. Lord in Milman Parry s Harvardske univerze, morda najpomembnejša preučevalca ustnega izročila v drugi polovici XX. stoletja.¹⁸

Iz analitičnega preučevanja okoliščin in načina nastajanja ter predvajanja oz. prenašanja ljudske pesmi, na idejni, iracionalni ravnini (uvajanje nadzemeljskega sveta, enoznačnost opisanih osebnosti, izpolnitev določenega poslanstva oz. naloge) in na iracionalni, stvarni: kraj, prostor, čas izvajanja, glasbena spremljava, krog poslušalcev, oblačilne in komunikacijske posebnosti, vedenjska konvencija prisotnih, potek (napoved, uvajanje, fabula, zaplet, kopičenje, razplet, katarza, epilog; poročilo, opis, dialog, zaporedje, ponavljanje; ritem, stilizacija (melodičnost, tropi, besedje), glasovne posebnosti, odzivnost med poslušalstvom, premori, glasbena (vokalna in instrumentalna) kompozicija, poudarjena spoznavno-edukativna nota, nadaljevanje kolektivnega sinkretičnega dogajanja, nastajanje novega, dotlej neznanega besedila v zavesti slehernega sodelujočega poslušalca, izoblikovanega v enkratnem soodnosu z njegovo lastno senzibilnostjo in življenjsko izkušnjo, je Dvorniković segel do razlage stanja in dogajanja v podzavesti posameznika,

¹⁶ Miklošičevo nasprotovanje nekritičnemu povečevanju slovstvene folklorne je privedlo do dolgotrajnih nasprotovanj in ostrih polemik. Mladi rod je sprejel njegove ugotovitve.

¹⁷ Občudovanje epike je zakrilo zanimanje za ostale oblike slovstvene folklorne, npr. lirske in pete pesmi, ki je prav tako bogata in raznovrstna.

¹⁸ Npr. A. B. Lord, *The Role of Sound Patterns in Serbo-Croatian Epic*; B. Bartok, A. B. Lord, *Serbo-Croatian Folk Songs*; ali A. B. Lord, M. Parry, *Serbo-Croatian Heroic Songs*, 1951–54.

v prazgodovino človeške skupnosti in v tehnološke zmogljivosti razumsko-zavestno nekontroliranega zvočno-glasovnega dihalno-govornega aparata homo sapiensa.

Ugotovil je dominantno emotivno, tako zavestno kot podzavestno utemeljenost starodavne slovstvene folklore oz. ljudske pesmi ne glede na kraj in čas nastanka in njeno postopoma pridobljeno in nato postopoma zgubljeno obredno funkcijo, zgrajeno s sinkretičnostjo ljudskega kulturnega in umetniškega izražanja oz. stremljenja, navdiha in spreminjajočo se predstavo o estetskem, nadnaravnem in lepem. S tem je tudi razrešil vprašanje, zakaj se na glasove in zvoke ljudskega petja poslušalci odzivajo ekstremno polarizirano, z nezadržanim navdušenjem ali z neprikritim odporom, odvisno od temeljnih zasnov značaja posamezne genetsko in socialno pogojene osebnosti, znova podzavestnih in nezavednih, ki določajo elementarni človeški značaj.

Glasovno je v zgradbi južnoslovanske ljudske pesmi in stihov (najpogosteje 16 ali pozneje 10 zlogov), zlasti lirске (najpogosteje 5 zlogov), spoznal dominacijo ponavljajočega se ritma in jo dešifriral kot nezavedno ponavljanje znakov-glasov zgodnjetroškega joka oz. hlipanja (-jecanja i grcanja-), ki ga narekuje, oz. zvočno modulira, začčenja, stopnjuje, prekinja, umirja in znova dviguje proti naglemu vrhu nekontrolirano, sunkovito, čustveno pogojeno in na videz nepredvidljivo, večkratno pretrgano dihanje posameznika, ki se vedno znova nadaljuje, upada in se dviguje in ponavljajoče se glasovno kroži v spiralnih in koncentričnih krogih ...¹⁹

IV.

Iz obsežnega kratko predstavljenega Dvornikovičevega opusa je nevhvaležno izločiti in razvrščati številne prepletene prvine, saj je njegov sistem zasnovan kot celota filozofskih, psiholoških in besednih ravnin oz. pojavov. Nedvomno je obstoj sistema ogrožen, če iz njega izvzamemo jezik in pesem, besedne pojave oz. ravnino. A Dvorniković, kljub visokemu mnenju o prvotni ustni kulturi in tradiciji ljudskega slovstva in ustne dediščine nasploh, in ne kot edinega evidentnega kulturnega bogastva zgodovinsko pogojeno socialno depriviranih slojev prebivalstva v južnoslovanskem otoku na balkanskem polotoku ni idealiziral; natančno je pojasnil razmere, ki so omogočale njen nastanek, razvoj in eksistenco, in potrdil dovršeno zgradbo oz. premišljeno strukturo tega sinkretičnega obrednega ustvarjalnega in izraznega deja, ki ga je človeški duh ustvarjal skozi tisočletja; bogato gradivo, ki je o tem vprašanju v Evropi nastajalo od obdobja romantike dalje, je dobro poznal,²⁰ tako da se je lahko izognil ponavljajočim se poenostavitvam in nekritičnemu zavračanju ali poveličevanju glede estetskih razsežnosti pojava in posameznih lirskih in epskih pesmi. Iz obstoječega fonda študij ljudskega besednega blaga /A. Fortis, J. Grimm, F. Miklošič, V. Karadžić, L. Ranke, A. Schmaus, A. A. Potebnja, A. Mickiewicz, M. Murko/ je izluščil in argumentirano podprl že prisotno misel, da se je umetniški genij človeške praskupnosti postopoma dokopal do kolektivističnega patriarhalnega občega ideala, do kompleksne miselne ravni, do izraza in večplastne dinamične zgradbe, do vseobsegajoče epike oz. epa.

Epika je bila kot dominantna literarna kompleksna izrazna oblika, ki omogoča izražanje različnih in stopnjevanih tem iz široke palete človeških dejanj, doživetij, stanj in čustev, vse do romantikov (in nastanka romana) dominantna. Dvorniković zavestno nadaljuje to misel nemških, slovenskih, hrvaških in srbskih piscev (v 19. st.), utemeljeno na antičnem, predvsem grškem pesništvu, zlasti na očitnem Homerjevem primeru.

¹⁹ Dvorniković je ta pojav preučeval več let in se dokopal do psihološko utemeljene razlage.

²⁰ Prim. opombe 13–16.

Epiko je povezoval z »mlado dobo«, silovito in vitalno silo narodov oz. življenjsko močjo genetsko zasnovane etnične skupnosti (z vsemi prvinami, ki socialno skupnost vežejo v preiščeni, zgodovinski razmeram ustrezen življenjski sposobni organizem), kamor so v času njegovega pisanja objektivno spadali vsi južnoslovanski domoljubni, osvobodilni, osamosvojitveni, državotvorni, nacionalno zavednostni in nacionalno-konstitutivni, narodnostno afirmativni tokovi, in jo štel za najvišji, vseobsežni izraz duhovnega ustvarjanja v patriarhalni skupnosti. Ker je bila ljudska epika kot del živega ustnega izročila med Južnimi Slovani (tudi zato, ker je bila edina možna oblika miselnega in besednega izražanja oz. komuniciranja posameznika s skupnostjo) še vedno prisotna kot učinkovito gibalno moralnega in ustvarjalnega življenja, jo je v geo-antropoloških filozofsko-psihologističnih študijah identificiral, opazoval, analiziral in z znanstvenim instrumentarjem časa, determiniranim z lastnimi racionaliziranimi spoznanji, ocenjeval in visoko vrednotil.

Od tod – iz pojmovanja folklorne, ustnega in umetnega slovstva in duhovne ustvarjalnosti nasploh kot delčka širšega in vseobsežnega procesa ni daleč do Dvornikovićeve polarizirane in zgodovinsko ovržene razdelitve slovanskega rodovnega debla na značajsko večinsko »mehko«, lirsko, in drugo, geografsko obrobno, »trdo« epsko substanco, ki jo je implementiral na ogromno poselitveno ozemlje in mnogoljudnost slovanskih narodov: prenesel jo je tudi na južnoslovanska tla.

V vrsti zgodovinskih, morda neizogibno potrebnih razvojnih stopenj oz. usodnih sprememb v zgodovini človeštva, od barbarstva, lovskega in nomadsko-pastirskega, poljedelškega, manuelnega delavsko-proletarskega in pozneje do intelektualnega sodobnega postkapitalističnega obdobja, je Dvorniković slutil bistveno pomembnejšo in dejansko univerzalno revolucionarno spremembo: prehod ustnega v pisno izražanje oz. v pomnjenje in časovno in prostorsko neprimerno širše, kakovostno drugačno komuniciranje. Zaslutil je daljnosežnost nastajajočih sprememb in neponovljivo novost nastalih okoliščin, njihove prednosti, ki odpirajo skorajda brezmejne možnosti posamezniku in posledično ukinjajo tisočletno prevlado skupnosti (rodovne, jezikovne, verske) na vseh področjih življenja, dela in ustvarjanja ter njene drugod že spremenjene norme.

Za umetniško besedo, oz. za vseobsežno književnost na večtisočletni poti od kolektivnega k individualnemu, od etničnega, etičnega k estetskemu, na popotovanje od ekstremnega dominiranja mitosa na eni proti logosu na drugi strani občega horizonta, pomeni usodno prelomnico prav prehod ustnega k pisnemu izražanju, komuniciranju in ustvarjanju. Redki so bili možje, ki so v tej paradigmi spoznali in hkrati zaslutili vsestranski pomen nove dobe, ki je zahtevala zaton ustnega slovstva in slovstvene folklorne.

Celo romantiki, ki so ustno slovstvo in njegovo panliterarnost globokoumno in literarnozgodovinsko pravilno ocenili, niso dojeli posledic, ki jih zaton ustnega načina in modela komuniciranja, na katerem je slonela duhovna struktura človeštva cela tisočletja, oz. ta neustavljiva sprememba za razvoj duha in človeštva z dobo pisane besede in neosebne komunikacije prinaša med ljudi. Strah pred novim in neznanim je razcvet novega miselnega oz. duhovnega, racionaliziranega sveta zaviral, upočasnjal ga je, obenem pa je, čeprav začasno, povrnil sijaj ustnemu slovstvu, v njem zajeti vsestranski stoletni človeški izkušnji, tradiciji in ustvarjalnosti kolektiva, arhaični lepoti izdelanih zunanjih oblik, stilističnih in besednih odtenkov in raznoterih vsebin.

Dvornikovićevo znanstveno delo, prepreženo s posameznimi recidivi preteklega časa in opazno pogojeno s spoznanji in nalogami iz njegove intelektualne in tudi politične okolice, podaja objektivizirano podobo spoznanih dejstev in nakazuje racionalno ugotovljive možnosti prihodnjega razvoja, usmerjenega v preseganje vsestransko deprivi-

rane nastajajoče nacionalne skupnosti. Svoje poglede utemeljuje s podanimi dejstvi o duhovnem ustvarjanju in jih tudi pojasnjuje; pri tem podaja izvirne ugotovitve z dotlej neznanimi, evropskimi in mednarodno primerljivimi metodami oz. postopki: gre za napredna izhodišča in znanstveno metodo. Edina omejitev zanjo so bila spoznanja dobe; njim in pomanjkanju znanstveno relevantnih virov gre pripisati nekatere pomanjkljivosti, ki jih znanstvena teorija našega časa ne dopušča.

Iz današnjega razvojno vsestransko višjega stanja in znanstvenih standardov na pragu tretjega tisočletja je pionirsko Dvornikovićevo prizadevanje in motrenje opisanega dogajanja površnemu bralcu videti naivno in morda celo tendenciozno, a vsekakor je napisano na dotlej nedoseženi, takratnim evropskim standardom različnih združenih znanstvenih panog primerni ravni; nekatere misli in ponujeni sklepi so le delno točni, ali so celo napačni, vendar pa Dvornikovićevo znanstveno historično-primerjalno prizadevanje ni nič manj legitimno in plemenito, nesebično in resnicoljubno kot so to sedanja prizadevanja slovenskih znanstvenikov in raziskovalcev, npr. za spoznanje slovenskih značilnosti, značajev, zgodovine (literarne, umetnostne, kulturne, etnografije, narodopisja, poteka in zakonitosti kulturnega in nacionalnega razvoja, ali za blagor in svobodo slovenske (in drugih) narodne skupnosti.

Z upoštevanjem Dvornikovićevega spoznanja o slovstveni folklori je marsikje pojasnjeno tudi politično dogajanje v 19. stoletju, mobilizacijske in obetavne vsebine čustveno zasnovanega panslovanstva – in tudi vzhodnoslovansko krščansko mesijanstvo – ter morda druge, čustvene ali neracionalne odločitve pri Južnih Slovanih.

Ob njegovih delih so nekajkrat potekale ostre polemike, ki kažejo, da je obravnaval bistvena vprašanja nacionalnega in sploh kulturnega razvoja in sobivanja južnoslovanskih narodov, kot tudi to, da udeleženci niso prebrali njegovega dela, ki zavrača politične, konfesionalne in etnične delitve.

Summary

Literary Folklore and Literature in the Eyes of Vladimir Dvorniković

Through the history of different European nations, words and books, literary folklore and written literature, which are often interrelated, have been seen as means at the service of different ideals and ideologies: in Southern Slav nations mainly at the service of spreading Christianity and later on the building of national consciousness and independent countries out of split entities. Literary folklore and literature thus reflect particular phases in processes lasting for centuries. To older generations it was literature – especially the original oral tradition: literary folklore, folk epic poetry, dramatics and lyric poetry – which pointed the way to a national character of their own, the “spirit of a nation”, psychologically founded and rationally arrived at. The national spirit looked for by Romantic poets in the 19th century revealed itself in spontaneous ancient songs, in literature, in syncretic and ritual cultural creativity, its folklore stamp and local features.

According to findings from the second half of the 19th century and the first half of the 20th century, the intellectual world of Southern Slavs is rooted in the world of oral tradition and literary folklore, more precisely in the ethical elements of Southern Slav epic poetry. Even art (for example, the sculptures of Ivan Meštrović) is rooted in it. A fact, however, was overlooked: that lyric poetry is older than epic and quite comparable in the richness of its artistic inspiration. Epic poetry has gained an edge in literary history as a consequence of Southern Slav liberation and Pan-Slavic efforts and aims, and the interventions and selection of Vuk Stefanović Karadžić (and his circle) /M. Murko/.

This also holds true for Slovene oral literature and tradition, which was kept alive despite centuries of oppression by both the religious and civil authorities of foreign rulers speaking a different language.

According to Vladimir Dvorniković, a university professor from Zagreb and researcher of the spiritual character of Southern Slavs, who dealt in his scientific work with different aspects of the human spiritual world, opening up new scientific horizons, literature in the Balkans has preserved through centuries a cult dimension, continuing and deepening the ethnic and ethic message of oral tradition.

According to the material published in Dvorniković's main anthropological and psychological work, "The Characterology of the Yugoslav" /Belgrade, 1939/, folk narrative poems, epic poetry, was in the past the one genre of literary folklore whose means of expression were best-suited for enhancing the cult value of words as the bearers of the ultimate truth. He concludes that the character of Southern Slavs cannot be defined without taking into account the world of collective epic poetry.

Dvorniković analyzes both the specific and internationally recognized works from the live well of folk creativity and the original achievements which are significant for Europe as a whole. He quotes the highly favorable reviews on Southern Slav oral literature, epic and lyric poetry, and defines the identity of the Southern Slav community through it. He quotes such authorities as Fortis, Herder, Goethe, Grimm, Mickiewicz, Franceschi, Scott, Patton, Lavrov, Pushkin, Vraz, Miklošič. He bases his views on the spiritual character of Southern Slav peoples on their high appraisal of Southern Slav literary folklore.